

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

REGIONLARDA BANK-KREDİT MÜƏSSİSƏLƏRİNİN FƏALİYYƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

İxtisas: 5311.01 – “Müəssisələrin təşkili və idarə olunması”

Elm sahəsi: 53 - İqtisad elmləri

İddiaçı: **Rüfət Məzahir oğlu Baxşəliyev**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Sumqayıt Dövlət Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Şəfa Tiflis oğlu Əliyev

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Sevda Məmməd qızı Mikayılova

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Oktay Qulu oğlu Quliyev

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Fərid Fikrət oğlu Babayev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən BFD 4.21 Birdəfəlik Dissertasiya şurası

iqtisad elmləri doktoru, professor
Gülənbər Arif qızı Əzizova

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Sahib Məmməd oğlu Məmmədov

Elmi seminarın
sədri: _____
iqtisad elmləri doktoru, professor
Vilayət İbrahim oğlu İsmayılov

DİSSERTASIYA İŞİNİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir qlobal iqtisadi və xüsusi olaraq maliyyə transformasiyaları şəraitində iqtisadiyyatın fəaliyyətinin sabit olaraq təşkil edilməsi, iqtisadi resurslardan və ilk növbədə maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə edilməsində yeni mexanizmlərə və alətlərə ciddi ehtiyac yaranmışdır. Uzun illər ərzində tətbiq olunan analogi mexanizmlər hazırki şəraitdə ən azından maksimum təkmilləşdirilməli və yeni reallıqlar nəzərə alınmalıdır. Son qlobal maliyyə böhranının mənfi nəticələri göstərdi ki, heç bir ölkə, transmilli şirkətlər və korporasiyalar, bank-kredit təşkilatları və müəssisələri böhrandan, qlobal silkələnmələrdən sığortalanmayıb. Belə ki, qeyd olunan böhran səbəbindən çoxlu sayda iri banklar, sığorta və ipoteka firmaları iflasa uğradılar və ya çətin vəziyyətə düşdülər. Dünyanın müxtəlif regionlarında həmin böhranın mənfi təsirləri hələ də qalmaqdadır və bu özünü investisiyaların, maliyyə axınlarının, əsas etibarilə əlçatan kredit resurslarının hərəkətindəki məhdudiyətlərlə büruzə verir, yaxud şərtlərin sərtləşdirilməsini qeyd etmək olar.

Milli iqtisadiyyatların davamlı inkişaf etdirilməsində, onun strukturunun dövrün tələblərinə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsində, real iqtisadiyyat sahələrinin fəaliyyətinin genişləndirilməsində, mövcud resursların iqtisadi artım və maliyyə dövriyyələrinə cəlb edilməsində regionların potensialından səmərəli istifadə edilməsinin müstəsna əhəmiyyəti vardır. Regionlarda iqtisadi fəallığın artırılması təkcə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında önəmli rol ilə bitmir, eyni zamanda regionlarda olan təbii və iqtisadi resurslardan məhsuldar istifadəyə əlavə imkanlar yaradır, əhalinin məşğulluq və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində faydalı funksiyaları yerinə yetirir, ümumilikdə ölkə üzrə sosial-iqtisadi inkişafın sabit saxlanılmasına və dinamikliyinə töhfələr verir. Bu məqsədlərlə regionalarda iri innovasiya-investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi, rəqabətqabiliyyətli istehsal və xidmət müəssisələri şəbəkəsinin yaradılması, infrastrukturun inkişaf etdirilməsi vacib hesab olunur. Bu tədbirlərin və layihələrin həyata keçirilməsi üçün maliyyə-kredit resurslarına, əlverişli maliyyə təminatı mexanizmlərinə, bank-kredit alətlərinə və daimi olaraq pul-dövriyyə

vəsaitlərinə ehtiyac yaranır.

Son 20 il ərzində ölkə Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan regionun kifayət qədər dinamik inkişaf edən lider dövlətinə çevrilmişdir. İqtisadiyyatımız dayanıqlıq immuniteti formalaşdırmış, iqtisadi artım mənbələri sabitləşdirilmişdir. Ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsü sistemində neft və qaz məhsulları ilə ixtisaslaşması təmin olunmuş və Azərbaycan Avropa Birliyinin əsas enerji təhlükəsizliyi partnyorlarından birinə çevrilmişdir. Neftlə yanaşı, artıq Azərbaycanın təbii qazı da yüksək maliyyətutumlu Avropa bazarına çıxarılır. Müstəqilliyin bərpasından keçən dövr ərzində - 2024-cü ilin sonuna kimi iqtisadiyyatımıza yönəldilən investisiyaların ümumi həcmi 320 milyard ABŞ dolları həcmində olmuşdur. Dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri dəfələrlə yüksəlmiş, valyuta ehtiyatlarımız 70 milyard ABŞ dolları səviyyəsinə çatmışdır. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üçün davamlı olaraq 4 məqsədli Dövlət Proqramı icra olunmuşdur.

Hazırda Covid-19 pandemiyasının mənfi təsirlərinin aradan qaldırılması istiqamətlərində geniş miqyaslı tədbirlər görülməkdədir. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə kredit və əsaslı kapital qoyuluşu ildən-ildə artırılmaqdadır. Digər tərəfdən, Böyük Qarabağ Zəfərindən sonra regional inkişafın yeni hədəfləri və bu sahədə dövlət siyasətinin başlıca mexanizmləri müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, iqtisadi rayonlaşdırma bölgüsü yenilənmiş və işğaldan azad olunmuş ərazilərdə 2 yeni – Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları yaradılmışdır. Fikrimizcə, bu yeni iqtisadi rayonların, ümümlikdə ölkəmizin bütün iqtisadi rayonlarının iqtisadiyyat quruculuğunun sürətləndirilməsində, sahəvi iqtisadiyyat strukturunun təkmilləşdirilməsində, resurs potensialı əsasında yüksək texnologiyalardan, o cümlədən “ağıllı” texnologiyalardan səmərəli istifadə etməklə modern iqtisadi fəaliyyət sahələrinin yaradılmasında bank-kredit müəssisələrinin üzərinə böyük yük düşür. Son 3 il ərzində dövlət tərəfindən postkonflikt ərazilərin bərpa edilməsi və dirçəldilməsinə 12 milyard manat vəsait yönəldilmişdir. Hesab edirik ki, bu proseslərdə bütün yükün dövlətin üzərində olması o qədər də səmərəli yanaşma deyildir. Bu baxımdan regionlarda real iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində və maliyyələşdirilməsində bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin

genişləndirilməsinə ciddi zərurət vardır.

Regionlarda sərbəst balansla malik bank-kredit müəssisələri demək olar ki, fəaliyyət göstərmirlər. Yaxud, regional səviyyəyə investisiya-innovasiya fondları (birlikləri) yoxdur, maliyyə-sənaye qrupları gözə dəymir. Bununla bağlı müvafiq ölkə qanunu uzunmüddətdir ki, qəbul edilsə də, ölkəmizdə maliyyə-sənaye qruplarının yaradılması təmin olunmamışdır. Eyni zamanda, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq və biznes subyektlərinin ucuz, güzəştli, uzunmüddətli dövr üçün kredit resurslarına ehtiyaclarının təmin edilməsi problemləri mövcuddur. Əvvəldə bildirdiyimiz kimi, ciddi problemlərdən biri də bank-kredit müəssisələrinin regionlarda real iqtisadiyyat sahələrinin inkişafının sürətləndirilməsində fəal iştirakının təmin edilməsidir. Fikrimizcə bu istiqamətlərdə fundamental araşdırmaların aparılmasına, mövcud problemlərin mahiyyətlərinin açıqlanmasına və daha səmərəli həlli yollarının müəyyənləşdirilməsinə zərurət vardır.

Bu qeyd olunanlar dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığını ifadə edir.

Dissertasiya işinin mövzusunun işlənmə dərəcəsi ilə əlaqədar qeyd edək ki, iqtisadiyyatın maliyyə-kredit resursları və xidmətləri ilə təmin edilməsi, sahibkarlıq və biznes subyektlərinin fəaliyyətinin kreditləşdirilməsi, real iqtisadiyyat sahələrinə kredit qoyuluşlarının təşkil olunması, regional inkişaf problemləri çərçivəsində həyata keçirilən layihələrin icrası, regional sosial-iqtisadi inkişaf problemlərinin aradan qaldırılması tədbirlərinin hazırlanması, regionlarda iqtisadi fəallığın artırılması və s. üzrə fundamental elmi əsərlər yazılmış və nəzəri-metodoloji yanaşmalar formalaşdırılmışdır. Azərbaycanlı alimlərdən – akademik Z.Ə.Səmədzadə, Ə.C.Muradov, Ə.Ə.Ələkbərov, B.X.Ataşov, A.Ş.Şəkəraliyev, M.A.Əhmədov, Z.F.Məmmədov, Ş.T.Əliyev, E.M.Sadıqov, V.Ə.Qasımlı və digərlərinin bu istiqamətlərdə elmi əsərləri diqqət çəkir. Xarici alim-tədqiqatçıların elmi əsərlərində iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi və maliyyə təminatı mexanizmlərinin səmərəliliyi, regional aspektdə bank-kredit xidmətlərinin göstərilməsi, bunlarla bağlı olaraq bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin təşkil olunması ilə bağlı əsərləri vardır. Bunlardan: A.Smit, A.Marşall, D.Rikardo, H.P.Minski, J.B.Say,

P.A.Samuelson, R.M.Solou, R.Levin, R.Breyli, S.Mayers, O.İ.Lavruşin, T.N.Vetrova, A.N.Panov, AA.Kanke və başqalarını misal göstərmək olar.

Qeyd olunanlarla yanaşı, hesab edirik ki, müasir dövrdə regional iqtisadiyyatın inkişafının qlobal təhdidlərə və obyektiv reallıqlara uyğun olaraq təmin edilməsi, bu inkişaf proseslərində bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və regionlarda bank-kredit müəssisələrinin rolunun artırılması problemləri üzrə fundamental araşdırmalara və daha dərin tədqiqatlara ehtiyac vardır.

Tədqiqatın obyekti Azərbaycanda və onun regionlarında fəaliyyət göstərən bank-kredit müəssisələri, bu müəssisələrin fəaliyyətində reallaşdırılan proseslər, mexanizmlər və üslublardan ibarətdir.

Tədqiqatın predmeti isə qlobal iqtisadi və maliyyə, regional inkişaf transformasiyaları şəraitində, regionlarda bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsindən və fəaliyyət mexanizmlərinin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin başlıca məqsədi regionlarda bank-kredit müəssisələrinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Bununla əlaqədar tədqiqat prosesində qarşıya növbəti vəzifələr qoyulmuşdur:

–ilk növbədə, regional inkişaf problemlərinə uyğun olaraq real iqtisadiyyat və bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyəti ilə bağlı nəzəri məsələlərin araşdırılması;

–regionların inkişafında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyəti və rolu üzrə metodoloji xüsusiyyətlərin baxılması;

–regionların inkişafının təmin olunmasında bank-kredit müəssisələrinin səmərəli fəaliyyəti üzrə dünya təcrübəsinin öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsi;

–Azərbaycanın regionalında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin təhlil olunması;

–regionların sosial-iqtisadi inkişafının reallaşdırılmasında bank-kredit müəssisələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;

–regionlarda bank-kredit müəssisələrinin rəqəmsəl

texnologiyalar hesabına fəaliyyətinin genişləndirilməsi imkanlarının qiymətləndirilməsi;

–Azərbaycanın regionlarında bank-kredit müəssisələrinin infrastrukturunun gücləndirilməsi məsələlərinin baxılması;

–Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında bank-kredit müəssisələrinin rolunun təmin edilməsi məsələlərinin araşdırılması;

–Azərbayca regionlarında səmərəli bank-kredit şəbəkəsinin yaradılması vacibliyinin əsaslandırılması və fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi üzrə tövsiyələrin, təkliflərin hazırlanması və s.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat prosesində bir sıra elmi metodlardan, o cümlədən: abstraksiya, analiz, sintez, müqayisə, statistik təhlil və digər metodlardan istifadə edilmişdir. Eyni zamanda, regionlarda bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin daha səmərəli təşkil edilməsi, mövcud mexanizmlərin və praktiki alətlərin təkmilləşdirilməsi problemlərinə dair metodoloji üsullar, konseptual baxışlar diqqətdə saxlanılmış, həmçinin bir qrup ölkə və dünya alimlərinin elmi əsərlərinə istinad edilmişdir.

Bunlarla bərabər, baxılan problemlər üzrə dövlət siyasətindən formalaşan əsas müddəalardan, qanunvericilik aktlarından, ölkə Prezidentinin fərman və sərəncamlarından, eyni zamanda elmi-tədqiqat institutlarının metodoloji materiallarından istifadəyə də yer verilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar bunlardır:

1. Qlobal şəraitdə və regional səviyyədə iqtisadi proseslərin transformasiyasının dərinləşməsi ilə əlaqədar olaraq, regional inkişaf problemlərinin həlli məqsədilə real iqtisadiyyatın səmərəli təşkilində bank-kredit müəssisələrin roluna dair konseptual-nəzəri baxışların formalaşdırılmasına zərurət yaranmışdır.

2. Regional inkişaf proseslərində bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılması ilə bağlı metodoloji xüsusiyyətlərin öyrənilməsi və daha üstün fəaliyyət üsullarının müəyyənləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

3. Ölkəmizin regionlarında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə, bu sahədə müvafiq beynəlxalq təcrübəsinin araşdırılması və ümumiləşdirilməsi faydalı ola bilər.

4. Azərbaycanın regionlarında bank-kredit müəssisələrinin

fəaliyyətinin müasir vəziyyətinin kompleks təhlil edilməsindən yanaşmaqla, regional sosial-istisadi inkişaf problemlərinin həllində bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi bir zərurət kimi yaranıb.

5. Ölkə regionlarında bank-kredit müəssisələrinin potensialının yüksəldilməsində rəqəmsal texnologiyalardan daha geniş istifadə edilməsinin əsaslandırılmasına və bununla bağlı imkanların qiymətləndirilməsinə tələb yaranmışdır.

6. Azərbaycanın regionlarında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin genişləndirilməsində infrastruktur problemlərinin araşdırılması vacibdir.

7. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə yeni yaradılmış – Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında aparılan quruculuq, bərpa və dirçəldilmə proseslərində bank-kredit müəssisələrinin rolunun yüksəldilməsi problemlərinin araşdırılması zərurəti yaranmışdır.

8. Azərbaycanın regionlarında səmərəli və əlçatan bank-kredit müəssisələrinin yaradılması və onların fəaliyyətinin səmərəli təşkil edilməsi, bunlarla bağlı təkliflərin hazırlanması obyektiv zərurət kimi xarakterizə edilir və s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

–Nəzəri-praktiki baxımdan regional kontekstdə iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsində bank-kredit müəssisələrinin strateji rolu əsaslandırılmış, əsas hədəflər müəyyənləşdirilmiş və bank-kredit müəssisələrinin idarə edilməsi proseslərində mühüm və strateji funksiyaların blok-sxemi hazırlanmışdır;

–Regionlarda bank-kredit xidmətlərinin səmərəliliyinə və cəlbediciliyinə əhəmiyyətli səviyyədə təsir edən amillər sistemləşdirilmiş, regionların inkişafında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin maksimum səmərəli təşkili üzrə üstün və fərqli metodoloji yanaşmaların blok-sxemi hazırlanmışdır;

– Regional sosial-iqtisadi inkişaf proseslərində bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi amillərinin və kreditləşdirmənin genişləndirilməsini ləngidən problemlərin blok-sxemi hazırlanmışdır;

– Müasir reallıqlar şəraitində və regional səviyyədə sosial-iqtisadi inkişaf proseslərinin səmərəliliyinin artırılmasında kommersiya

banklarının əsas funksiyaları müəyyənləşdirilmişdir;

– Azərbaycanın regionlarında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin genişləndirilməsi və daha səmərəli təşkili ilə əlaqədar olaraq, bank-kredit sisteminin dövlət tənzimlənməsi mexanizminin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;

– Bank-kredit sektorunda rəqəmsallaşma prosesinin və bank xidmətlərinin rəqəmsallaşması risklərinin xüsusiyyətləri verilmiş, bank-kredit müəssisələrində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin multiplikativ təsiri və üstünlükləri əsaslandırılmışdır;

– Regionların inkişafında bank-kredit xidmətlərinin rolunun qiymətləndirilməsi mərhələləri müəyyənləşdirilmiş və onların reallaşdırılması proseslərinin əsaslandırılmış alqoritmi hazırlanmışdır;

– Azərbaycan Respublikasının regionlarında səmərəli və əlçatan bank-kredit müəssisələri şəbəkəsinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi Strategiyasının tərkib hissələrinin blok-sxemi hazırlanmışdır və s.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində alınmış elmi nəticələrdən və təkliflərdən Azərbaycanın regionlarında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi tədbirlərində istifadə oluna bilər. Eyni zamanda, dissertasiya işində yer almış materiallardan dərs vəsaitlərinin yazılmasında, mühazirələrin hazırlanmasında istifadə etmək imkanları vardır.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin mövzusu Sumqayıt Dövlət Universitetində elmi-tədqiqat işlərinin ümumi istiqamətinə müvafiq gəlir və müasir dövrün aktual elmi məsələləri sırasında Universitetin elmi şurasında müzakirə edilmiş və təsdiq olunmuşdur.

Dissertasiya işinin mövzusu üzrə iddiaçının 11 elmi əsəri, o cümlədən, 6 məqalə və 5 tezisi, onlardan 1 məqalə və 3 tezisi xaricdə Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi nüfuzlu yerli və xarici jurnallarda dərc olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Sumqayıt Dövlət Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya giriş (17987 işarə), 9 paragrafi birləşdirən 3 fəsil (I fəsil - 82535 işarə, II fəsil - 74133 işarə, III fəsil - 67845 işarə), nəticə (15583 işarə) və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı (25499 işarə) olmaqla, ümumi həcm

288713 işarədir. Dissertasiyada 15 cədvəl, 19 şəkil və 176 adda Azərbaycan, rus, ingilis dillərində olan ədəbiyyat siyahısı öz əksini tapmışdır.

DİSSERTASIYA İŞİNİN STRUKTURU

Giriş

I Fəsil. Regional iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində bank-kredit müəssisələrinin roluna nəzəri-metodoloji yanaşmalar

1.1 Regional inkişaf problemləri kontekstində real iqtisadiyyat və bank-kredit müəssisələrinin qarşılıqlı fəaliyyətinin nəzəri aspektləri

1.2 Regionların inkişaf etdirilməsində bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinə metodoloji yanaşmalar

1.3 Regionların inkişaf etdirilməsi proseslərində bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəli təşkili üzrə dünya təcrübəsi

II Fəsil. Azərbaycanın regionlarında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin mövcud vəziyyəti və qiymətləndirilməsi

2.1 Ölkə regionlarında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin müasir vəziyyətinin təhlili

2.2 Regional sosial-iqtisadi inkişaf proseslərində bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

2.3 Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının dirçəldilməsində bank-kredit müəssisələrinin rolunun artırılması

III Fəsil. Azərbaycanın regionlarında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi perspektivləri və istiqamətləri

3.1 Ölkə regionlarında bank-kredit infrastrukturunun gücləndirilməsi və bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məsələləri

3.2 Regionlarda bank-kredit müəssisələrinin rəqəmsal texnologiyalar əsasında fəaliyyət göstərməsi potensialının qiymətləndirilməsi

3.3 Regionlarda səmərəli və əlçatan bank-kredit müəssisələri şəbəkəsinin yaradılması və fəaliyyətinin təşkili istiqamətləri

Nəticə

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin girişində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyektini və predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobeiasiyası və tətbiqi və s. verilmişdir.

Dissertasiyanın **“Regional iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində bank-kredit müəssisələrinin roluna nəzəri-metodoloji yanaşmalar”** adlı **birinci** fəslində regional inkişaf problemləri kontekstində real iqtisadiyyat və bank-kredit müəssisələrinin qarşılıqlı fəaliyyətinin nəzəri aspektləri; regionların inkişaf etdirilməsində bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinə metodoloji yanaşmalar və regionların inkişaf etdirilməsi proseslərində bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəli təşkili üzrə dünya təcrübəsi baxılmışdır.

Müasir dövrdə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, inkişaf etdirilməsi, təbii resursların təsərrüfat və iqtisadi artım dövrünə daxil edilməsi, bir sözlə iqtisadiyyatın yeni çağırışlara uyğun şəkildə inkişafının sürətləndirilməsi vacib şərtlərdəndir. Bu məsələlərin həll edilməsində bank-kredit müəssisələrinin rolu kifayət qədər böyükdür. Bank-kredit müəssisələri, ilk növbədə iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarını həll etməklə yanaşı, eyni zamanda kredit paketləri hazırlamaqla müxtəlif layihələrin kreditləşdirilməsini təmin edir. Bu layihələrin həyata keçirilməsi üçün uzunmüddətli dövr üçün sahibkarlıq və biznes subyektləri ilə kredit müqavilələri imzalanır. Regional kontekstdə iqtisadi subyektlərlə bank-kredit müəssisələrinin qarşılıqlı fəaliyyətinin tənzimlənməsi və mövcud resurslardan səmərəli istifadə edilməsi olduqca vacibdir.

Maliyyə bazarının inkişaf etdirilməsi və kapitalın iqtisadi inkişaf proseslərinə təsiri ilə bərlə yanaşmalarında klassik iqtisadi məktəbin banisi A.Smitin hesab edirdi ki: *“əgər borc alan əldəpə vəsaitləri kapital kimi istifadə edirsə və istehsal proseslərində, əmək məhsuldarlıqə tsiklində istifadə olunursa, bu halda onun dəyərinə əlavə gəlir formalaşır”*¹. Bu baxəmdan hesab edirik ki, müasir dövrdə

¹ Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Издательская группа ЭКСМО, – 2019. – с.387.

də kifayət qədər dərinliyi məsələlər vardır. Belə ki, banklar tərəfindən formalaşdırılan və iqtisadi fəaliyyət subyektlərinə verilən kredit resurslarının real iqtisadiyyat sahələrinə yönəldilməsi, eyni zamanda bu vəsaitlərdən əlavə dəyər yaratmaq üçün səmərəli əkildə istifadə edilməsi vacibdir. Klassik iqtisadi məktəbin digər bir gürkəmli nümayəndəsi A.Marşal tərəfindən: *“iqtisadi tsikildə kapitalaomanən müsbət təsirin və onun formalaşdırılmağa dəyərini üstün element kimi”* olması əsaslandırılmışdır². Hazırkı dövrdə də iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarına, o cümlədən regionlarda real iqtisadiyyat sahələrinə tələb olunan kapitalın yönəldilməsi, maliyyə və investisiya resurslarının cəlb edilməsi, səmərəsiz regional iqtisadi fəallərə və inkişaf proseslərini sürətləndirməyə imkan verir. Nobel mükafatı laureatı R.M.Solovuya görə: *“maliyyə vəsaitlərindən və kredit resurslarından səmərəli istifadə edilməsi iqtisadi artıma müsbət təsir göstərir”*³. Bu fikirlərə rəğmən biz də hesab edirik ki, regionlarda iqtisadi prioritetlərin və hədəflərin reallaşdırılmasında maliyyə-kredit resurslarının rolu böyükdür. Qeyd olunan amillər baxımından bank-kredit müəssisələri bu proseslərdə mühüm funksiyaları yerinə yetirirlər.

Qeyd edək ki, iqtisadiyyat sahələrinin maliyyələşdirilməsi, bank-kredit xidmətlərinin formalaşdırılması və iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin əlçatan kredit resursları ilə təmin olunması problemləri araşdırılmışdır. Professor B.X.Ataşov və bir qrup tədqiqatçılar müəssisələrin maliyyəsi ilə bağlı araşdırmalarında bildirirlər ki: *“Müəssisənin maliyyə münasibətləri sırasında maliyyə-kredit sistemi ilə, yəni büdcə və büdcədən kənar fondlarla, banklarla, sığorta təşkilatları ilə, birjalarla, müxtəlif fondlarla münasibətlər daha çox fərqlənir”*⁴. Bu məsələlərdə müəlliflə həmrəy olmaqla yanaşı, əlavə olaraq qeyd etmək mümkündür ki, hazırkı dövrdə iqtisadi inkişaf proseslərində maliyyə mexanizmlərinin təmin edilməsində bankların

² Marshall, A. Principles of Economics, 1890-1891. Palgrave Macmillan in the US is a division of St Martin's Press LLC, New York, Introduction © Peter Groenewegen, – 2013.– p.64.

³ Solow, R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth // The Quarterly Journal of Economics. – 1956, Vol.70, No.1, – p.84.

⁴ Ataşov, B.X. Maliyyə nəzəriyyəsi / B.X. Ataşov, N.A.Novruzov, E.Ə.İbrahimov – Bakı: Kooperasiya nəşriyyatı, – 2014. – 648 s.15.

rolu həlledici xarakter daşıyır. Yəni dövlət büdcəsindən maliyyələməni nəzərə almasaq, digər mənbə maliyyələmə mənbəyi kimi bank-kreditləri önəmli funksiyalara yerinə yetirir. Professor Z.F.Məmmədova isə hesab edir ki: *“bazar iqtisadiyyatı şəraitində təsərrüfat subyektlərinin artması banklar tərəfindən göstərilən xidmətlər çeşidinin artmasına gətirib çıxarır. Öz növbəsində bu, bankları keyfiyyətə yeni, texniki cəhətdən yüksək səviyyəli ödəmələrin və hesablaşmaların sürətli icrasını təmin edən rabitə və digər texniki vasitələrin əldə edilməsinə məcbur edir”*.⁵ Şəkil 1-də bank-kredit müəssisələrinin idarə edilməsi proseslərində əsas və strateji funksiyaların blok-sxemi verilmişdir.

Şəkil 1. Məhsir dövrdə bank-kredit müəssisələrinin idarə edilməsi proseslərində əsas və strateji funksiyaların blok-sxemi

⁵Məmmədov, Z.F. Bank fəaliyyətinin əsasları. (Elmi-nəzəri və praktiki məlumat kitabı) / Z.F.Məmmədov. – Bakı: Azərneşr, – 2013. – s. 71.

***Mənbə:** Məəllif tərəfindən hazırlanmışdır.*

Bir məhsul məsələni qeyd edim ki, effektiv aktiv və ühdəliklərin idarə edilməsi bank-kredit məəsisələrinin idarə edilməsinin məhsul elementi kimi onun maliyyə sabitliyinin və mənfəətinin maksimumlaşdırılmasının təminatçısı kimi çıxış edir.

Şəkil 2-də isə Nəzəri-praktiki baxımdan regional kontekstdə iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsində və sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsində bank-kredit məəsisələrinin strateji rolu və hədəflərini vermişik.

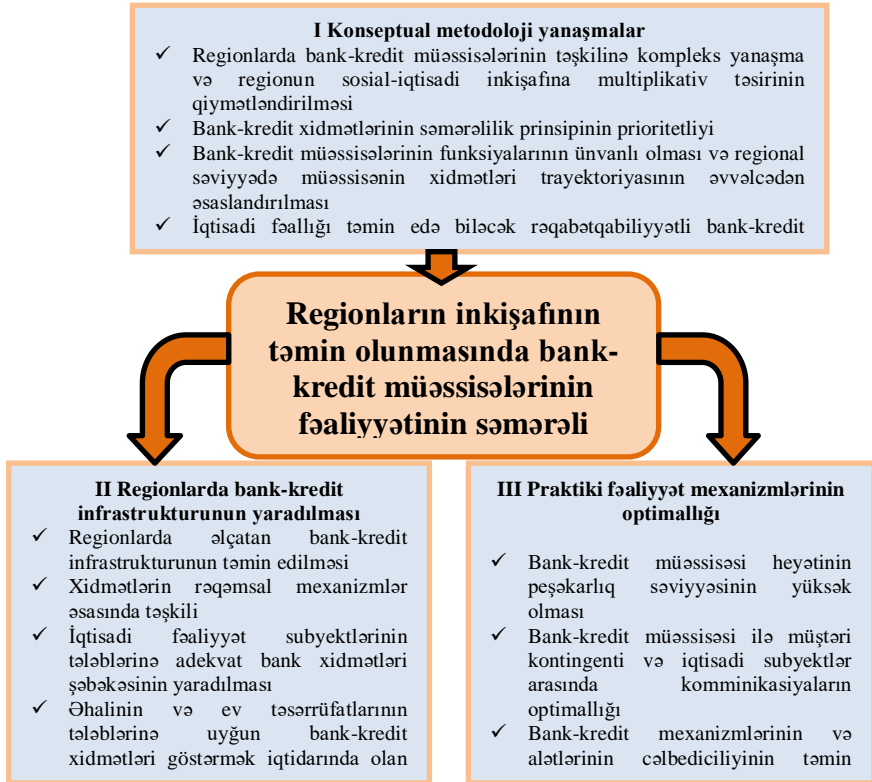
Nəzəri-praktiki baxımdan regional kontekstdə iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsində və sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsində bank-kredit məəsisələrinin strateji rolu və hədəfləri		
<ul style="list-style-type: none"> ➤ regional sosial-iqtisadi inkişaf proseslərinin maliyyə və investisiya mexanizmlərinin təbiiqi üçün kredit resursları xidmətinin təşkili ➤ regionların və orada yerləşən müəssisələrin uzunmüddətli maliyyələşdirməyə çıxışının təmin edilməsi ➤ tələbolunan uzunmüddətli kapital üçün regional bazarların formalaşdırılması ➤ dövlətin regional investisiya siyasətinin reallaşdırılması üçün müxtəlif mənbələrdən maliyyə vəsaitlərinin təminatı 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ orta və uzunmüddətli layihələrin maliyyə resursları ilə təminatı ➤ regional iqtisadiyyatın hədəf qruplarına və sektorlarına dövlət dəstəyinin təmin edilməsində kredit xidmətləri ilə fəal iştirak ➤ kredit risklərinin öyrənilməsi və məhdudlaşdırılması ➤ tədbirlərinin görülməsi regionda innovasiya fəaliyyətinin təşkilinə və innovasiya proseslərinin təşviqinə töhfələrin verilməsi 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ alternativ xarakter daşıyan maliyyələşdirmənin formalaşdırılması ➤ iqtisadi tənəzzül dövrlərində kreditləşdirmə və regional maliyyə müəssisələri ilə qarşılıqlı fəaliyyətin gücləndirilməsi ➤ milli iqtisadiyyatın artımının sürətləndirilməsi proseslərində təkan verilməsi ➤ regionlarda sənəyin və kənd təsərrüfatının inkişafına, istehsal həcmimin artımını təmin etmək üçün istehsal bazasının modernləşdirilməsinə fokuslanmaq
<ul style="list-style-type: none"> ➤ məşğulluq imkanlarının artırılmasına və yeni iş yerlərinin yaradılmasına kömək göstərilməsi ➤ regionların, xüsusən aqrar sahənin maliyyə-iqtisadi inkişafına, regional inkişaf disproporsiyalarının uyğunlaşdırılmasını təmin edən investisiya layihələrinin reallaşdırılması ➤ regionların infrastruktur sahəsində, o cümlədən kənd təsərrüfatında investisiya layihələrinin reallaşdırılması ➤ maliyyə və bank-kredit infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ bank olmayan maliyyə institutlarının inkişafına səylərin göstərilməsi ➤ öz səhmlərinin və istiqrazlarının satışı yolu ilə regional qiymətli kağızlar və borc kapitalı bazarlarının inkişaf etdirilməsi ➤ regionlarda iqtisadi artım üçün əsas olan sektorlara maddi-texniki bazanın gücləndirilməsində köməklik edilməsi ➤ regionun mövcud təbii və iqtisadi resurslarından səmərəli istifadə olunması və iqtisadi fəaliğin artırılması proseslərində təkan verilməsi və s. 	

Şəkil 2. Nəzəri-praktiki baxımdan regional kontekstdə iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsində və sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsində bank-kredit məəsisələrinin strateji rolu və hədəfləri

Mənbə: məəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Bunlarla yanaşı, hesab edirik ki, regionların iqtisadi inkişafına əlverişli təsir göstərmək üçün regional bank sektorunun səmərəli təşkili və fəaliyyətindən istifadəni məvafiq infrastruktur və şəraitin təmin edilməsi lazımdır. Çünki, regional bank fəaliyyətinin planlı şəkildə reallaşdırılması regionda investisiya proseslərinin aktivləşməsinə, istehsal, kənd təsərrüfatı və sənaye sahələrinin inkişafına töhfə verməklə yanaşı, yeni infrastruktur obyektlərinin yaradılması və istifadəyə verilməsinə imkanlar açır.

Şəkil 3-də Regionların inkişafının təmin olunmasında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəli təşkili üzrə metodoloji yanaşmaların blok-sxemini vermişik.

Şəkil 3. Regionların inkişafının təmin olunmasında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəli təşkili üzrə metodoloji yanaşmaların blok-sxemi

Mənbə: məəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qeyd edək ki, biz beynəlxalq təcrübəni araşdırarkən 3 əsas amili dəyərləndirmişik. Yəni Azərbaycan üçün daha çox faydalı ola biləcək beynəlxalq təcrübə nümunələrini konkret region və ölkələrin misalında baxmışıq. Şübhəsiz burada yüksək maliyyə tutumuna və resurslarına malik olan, güclü bank sistemi ilə fərqlənən Avropa İttifaqı (Aİ) ölkələrinin regionlarında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəli təşkil edilməsi təcrübəsinin tədqiqi maraqlıdır. Məhz bu kimi amillər Avropa İttifaqı ölkələrində, o cümlədən İngiltərə, Almaniyə və Fransada Mərkəzi Bankların yaranmasına əsas olmuşdur. Alman bank sisteminin strukturunda piramidanın başında AMBS-nin bir hissəsi olan Almaniyanın mərkəzi bankı olan “Deutsche Bank” dayanır. “Deutsche Bank” AMBS-nin, ilk olaraq, qiymət sabitliyinin qorunması və daxili və beynəlxalq hesablaşmaların təmin edilməsi ilə bağlı tapşırıqlarında iştirak edir⁶. Əlavə olaraq, qeyd edək ki, “Deutsche Bank” investisiya, kommərsiya, ipoteka bankları və lizinq şirkətləri daxil olmaqla ılkədə və Avropada ən böyük bank konsernidir. Bank Avropa, Amerika, Asiyanın 75-dən çox ılkəsində və inkişaf etməkdə olan ılkələrin bazarlarında öz maraqlarını təmsil edir.

Türkiyədə regionların inkişafında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin stimullaşdırılması və dövlət dəstəyi mexanizmlərinin səmərəliliyinin öyrənilməsi, ölkəmizdə tətbiqi hesab edirik ki daha məqsədəmüvafiqdir. Belə ki, ölkəmizdə artıq AzərTürk ASC Bankı (Dövlət statuslu) fəaliyyət göstərir və bir sıra Türk kapitallı banklar da vardır (Ziraat Bank və s.). Türkiyədə banklar maliyyə sisteminin inkişafı üçün əvəzsiz elementlər olduğu halda, kreditlər və depozitlər isə bank işinin inkişafı üçün əvəzsiz elementlərdir. Bankların yaşadıkları cəmiyyətin rifahına daha çox töhfə vermələri ızın istehsalçılara və istehlakçılara mümkün olduğu qədər kreditlər təqdim etməlidirlər. Türkiyədə regionların iqtisadi inkişafı dövlət bankları, milli inkişaf və investisiya banklarının dəstəyi ilə mümkündür.

⁶Зарицкий, Б.Е. Роль банков и фондового рынка в экономике Германии. Финансовая аналитика, № 4/2018, – с.94.

Türkiyənin məxtəlif regionlarında 11295 filialları vardır, o cümlədən dövlət banklarının 3990, yerli özəl bankların 3710, xarici bankların 3595 filialı fəaliyyət göstərir⁷. Türkiyədə regionların inkişafında əsas rol Regional İnkişaf Agentliklərinə məxsusdur və onların əsas məqsədi regionların dinamik imkanlarından ən yaxşı şəkildə istifadə etməklə problemlərini həll etməkdir. Bu funksiyalardan görünür ki, Türkiyədə Regional İnkişaf Agentlikləri icraedici deyil, əsasən dəstəkləyici və əlaqələndirici rola malikdirlər.

Dissertaiya işinin “Azərbaycanın regionlarında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin mövcud vəziyyəti və qiymətləndirilməsi” adlı ikinci fəslində ölkə regionlarında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin müasir vəziyyəti təhlil olunmuş, regional sosial-iqtisadi inkişaf proseslərində bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyi qiymətləndirilmiş; Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının dirçəldilməsində bank-kredit müəssisələrinin rolunun artırılması məsələləri araşdırılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, regiondakı bank filialları müəyyən funksiyaları yerinə yetirirlər, eyni zamanda əhalidən depozitlər qəbul edir və biznes layihələri üzrə kreditlər, daha çox isə istehlak təyinatlı kreditlərinin verilməsi ilə məşğuldurlar. Lakin hesab edirik ki, real iqtisadiyyat sahələrinin inkişaf etdirilməsi üçün regional səviyyədə bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə çox ciddi zərurət vardır.

Cədvəl 1-də Azərbaycanda bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin əsas göstəriciləri təhlil olunmuşdur. Cədvəl 1-in təhlili onu deməyə əsas verir ki, bankların sayı son illərdə azalmaqdadır, 2018-ci illə nisbətə bankların sayı 30-dan 23-ə düşmüşdür. Təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrdə bank filiallarının sayı da azalmışdır. Nəzərə alsaq ki, bank filialları əsasən regionlarda fəaliyyət göstərirlər, bu baxımdan ölkənin iqtisadi rayonlarında bank infrastrukturunun intensiv inkişafını qeyd etmək zərurətidir. Hesab edirik ki, ölkə regionlarında sərbəst balans və maliyyə resurslarına malik bank-kredit müəssisələrinin, investisiya-innovasiya fondlarının sənaye-maliyyə qruplarının yaradılması

⁷ Emre Semih ÖRS. Türkiyədə banka kreditlərinin ekonomik büyüme üzerine etkisi. Aydın, – 2021, – 129 s. 80.

və səmərəli fəaliyyət göstərilməsi təmin edilməlidir. Belə olduğu halda iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının artırılması potensialı formalaşar.

Cədvəl 1

Azərbaycan Respublikasında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin əsas göstəriciləri (2018-2023-cü illər)

Göstəricilər:	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2018-2023 +/-
Bankların sayı	30	30	26	26	25	23	-7
Dövlət bankları	2	2	2	2	2	2	-
İzəl banklar	28	28	24	24	23	21	-7
Bank filiallarının sayı	508	509	455	479	489	475	-33
Bank işçilərinin sayı, nəfər	17415	19460	18708	20329	22870	23569	6154,0
Nağd vəsaitlər, milyon manat	1363,8	1531,5	1532,2	1 803,2	1 957,8	1 877,0	513,2
Bankların kredit portfelı, milyon manat, o cümlədən	14900,9	15116,4	14157,0	16 659,1	19 594,4	23 183,0	8282,0
Biznes kreditləri	9031,6	9204,7	8478,3	9 740,0	10 855,1	12 616,8	3585,0
İstehlak kreditləri	4075,3	4117,0	3661,2	4 518,4	5 754,1	6 937,0	2861,7
İpoteka kreditləri	1794,0	1794,7	20175	2 400,7	2 985,2	3 629,2	1835,2
Bankların şöbələrinin sayı	-	133	109	97	91	96	-37
Bankların ATM-lərin sayı	-	2647	2715	2907	2997	3040	393

Mənbə: ARMB-ın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib. <https://www.cbar.az/page-188/credit-institutions>

Cədvəl 2

Azərbaycanda 01.01.2024-cü ilə bank-kredit məəsisələri tərəfindən regionlara kredit qoyuluşunun milli və xarici valyutada təhlili, min manat

Əqtisadi rayonlar	Cəmi	orta % dərəcəsi	Qəsaməddətli		Uzunməddətli	
			Milli valyutada	Xarici valyutada	Milli valyutada	Xarici valyutada
	23 182 961	12,58%	3 007 661	807 990	15 808 468	3 558 842
Bakə	17 736 016	11,09%	2 755 719	759 684	10 786 892	3 433 721
Naxəvan	384 300	13,59%	10 405	34,5	373 419	440
Abşeron-Xəzə	848 675	15,88%	47 075	10 477	765 373	25 750
Dapləq İOirvan	160 180	19,68%	6 885	1,0	152 998	296
Gəncə-Daəkəsən	707 165	16,71%	35 622	4 288	652 112	15 143
Qarabap	404 983	19,27%	27 398	63	376 225	1 298
Qazax-Tovuz	437 732	18,38%	20 803	1 667	407 847	7 414
Quba-Xəzmaz	409 847	17,00%	13 518	6 096	373 617	16 616
Lənkəran-Astara	545 720	19,03%	26 913	300	516 837	1 671
Mərkəzi Aran	471 979	18,57%	19 147	1 629	449 567	1 637
Mil-Mupan	249 606	18,91%	15 330	226,4	232 094	1 955
Əəki-Zaqatala	449 952	16,36%	17 967	23 447	367 300	41 238
Əərqi Zəngəzur	-	-	-	-	-	-
Əirvan-Salyan	376 807	18,71%	10 878	78	354 187	11 664

Mənbə: ARMB - <https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators#page-2>.

Ülkə iqtisadiyyatına kredit qoyuluşlarının kredit təşkilatları üzrə strukturu verilmişdir və buradan görünür ki, ümumi kredit qoyuluşunda özəl bankların payı 74 %-ə yaxındır, əsasən regionlarda fəaliyyət göstərən qeyri-bank kredit təşkilatlarının payı isə cəmi 3,3 %-dir. Ümumi kredit qoyuluşunun strukturunda Bakı şəhərinin payı 76,3 % təşkil edir. Bir sıra regionlarda kreditlərin orta faiz dərəcəsi xeyli yüksəkdir, bu göstərici Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda 20 %-ə yaxındır, Qarabağ iqtisadi rayonunda isə 19,3 % təşkil edir. Analoji göstərici Lənkəran Astara da 19 %-dən yuxarıdır və s. Faiz dərəcələrinin belə yüksək olduğu şəraitdə kredit əlçatanlığından söhbət gedə bilməz və bununla bağlı sistemli tədbirlərin gürülməsinə, regionlarda əlverişli kredit xidmətləri paketlərinin formalaşdırılmasına konseptual səviyyədə yanaşmalar təmin edilməlidir (bax: cədvəl 2).

Cədvəl 3

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bankomatlar və POS-terminallar üzrə göstəricilərin təhlili, 2012-2023-cü illər, ədəd

İllər	Bankomatlar	o cümlədən:		POS-terminallar	Cəmi POS-terminallarda		Özün əxid mət terminalları	o cümlədən:	
		Bakıda	Regionlarda		Bakıda	Regionlarda		Bakıda	Regionlarda
2012	2260	1263	997	36860	33629	3231			
2013	2422	1366	1056	33285	28940	4345			
2014	2608	1471	1137	73013	50050	22963			
2015	2694	1502	1192	80301	48944	31357			
2016	2471	1332	1139	71959	40534	31425	1289	730	559
2017	2461	1326	1135	65637	37091	28546	1460	819	641
2018	2563	1350	1213	66454	39069	27385	1550	847	703
2019	2712	1446	1266	67681	40988	26693	1648	908	740
2020	2779	1454	1325	57344	37707	19637	1928	1059	869
2021	2970	1585	1385	61179	40672	20507	1845	960	885
2022	3068	1591	1477	79820	53820	26000	2029	1106	923
2023	3112	1621	1491	86383	57054	29329	2106	1030	1076

Mənbə: ARMB - <https://www.cbar.az/page-45/payment-system-indicators>.

Cədvəl 3-də Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bankomatlar və POS-terminallar üzrə göstəricilər əks olunmuşdur. Ölkə üzrə 2023-cü

İldə fəaliyyət göstərən 3112 bankomatın 1491-i və yaxud 47,9 %-i regionlarda fəaliyyət göstərirlər. Bu onun ifadəsidir ki, regionlarda bank infrastrukturunun yaradılmasına və genişləndirilməsinə ehtiyac vardır.

Ölkənin iqtisadi rayonları üzrə fəaliyyət göstərən 86383 POS-terminalın 82992-si və yaxud 96,1 %-i təmassız ödənişləri qəbul edir (bax: cədvəl 4).

Cədvəl 4

Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə fəaliyyət göstərən bankomatlar və POS-terminallar, 01.01.2024, ədəd

İqtisadi rayonlar	Banko matları n sayı	POS-terminalların sayı		Özünəxidmət terminallarının sayı
		Cəmi	o cümlədən: təmassız ödənişləri qəbul edən	
Cəmi, ülkə üzrə	3 112	86 383	82 992	2 106
Bakı	1 621	57 054	55 383	1 030
Naxçıvan	133	2 177	1 669	147
Abşeron-Xızı	210	5 311	5 070	135
Dağlıq Şirvan	53	1 272	1 226	43
Gəncə-Daşkəsən	161	3 704	3 539	93
Qarabağ	112	1 774	1 698	71
Qazax-Tovuz	131	2 186	2 088	65
Quba-Xəzmaz	111	2 631	2 499	111
Lənkəran-Astara	110	2 371	2 295	85
Mərkəzi Aran	139	2 569	2 486	104
Mil-Muğan	86	1 090	1 024	48
Şəki-Zaqatala	136	2 787	2 647	91
Şərqi Zəngəzur	10	53	40	2
Şirvan-Salyan	99	1 404	1 328	81

Mənbə: ARMB - <https://www.cbar.az/page-45/payment-system-indicators>.

Bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin regional kontekstdə qiymətləndirilməsi indikatorları seçərkən, diqqətimizi daha çox banklarla ev təsərrüfatları üzvlərinin əlaqəsi və qarşılıqlı təsiri çəkdi. Belə ki, regionlarda bankların xidmətlərindən böyük ölçüdə daha geniş şəkildə əhali istifadə edir.

**Azərbaycanda əhalinin banklardakı əmanətlərinin həcmi
(ilin sonuna, mln. manat)**

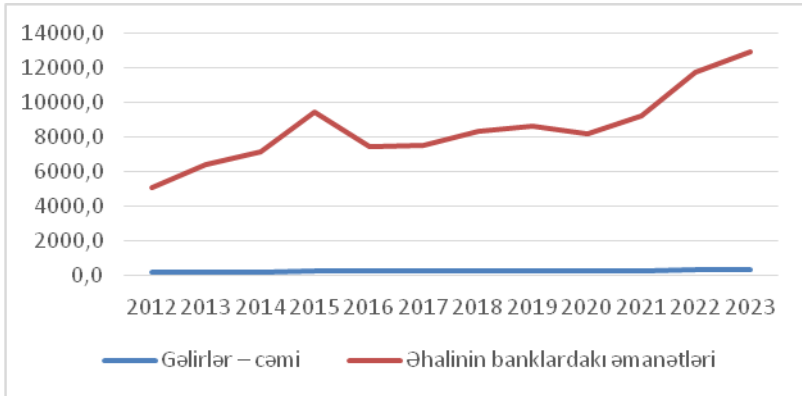
Göstəricilər:	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Əhalinin banklardakı əmanətləri, o cümlədən:												
milli valyutada	5 113,4	6 395,8	7 188,4	9 473,9	7 448,7	7 561,2	8 375,4	8 637,9	8 177,9	9 241,5	11 743,0	12 947,8
xarici valyutada	2 963,8	3 888,3	4 422,4	1 420,2	1 517,3	2 532,9	3 142,2	4 132,7	4 027,1	5 452,2	7 139,4	8 646,1
Əmanətlərin artımı, faizlə	124,1	125,1	112,4	131,8	78,6	101,5	110,8	103,1	94,7	113,0	127,1	110,3

Mənbə: ARMB. <https://stat.gov.az/source/finance/> - əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Bu baxımdan, əhali arasında bank əməliyyatları ilə ev təsərrüfatlarının gəlirləri arasında reqressiya təhlili bank xidmətlərindən istifadə ilə ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin səviyyəsi arasında əlaqəni müəyyən etməyə çalışmışıq. Belə təhlilin əsas məqsədi bank fəaliyyətinin ev təsərrüfatlarının maliyyə sağlamlığına necə təsir etdiyini müəyyənləşdirməkdir.

Təhlilin məqsədi: bank fəaliyyətinin həcmi (məsələn, kreditlərdən, depozitlərdən, əməliyyatlardan istifadə) və ev təsərrüfatlarının gəlirləri arasında statistik əhəmiyyətli əlaqənin olub-olmadığını müəyyən etmək. Bank xidmətlərindən istifadənin artması daha yaxşı maliyyə idarəçiliyi, kreditə çıxış və investisiya imkanları hesabına yüksək gəlir səviyyələri ilə əlaqələndirilə bilər. Reqressiya təhlilinin ilkin verilənlər bazası cədvəl 5-də əks olunmuşdur.

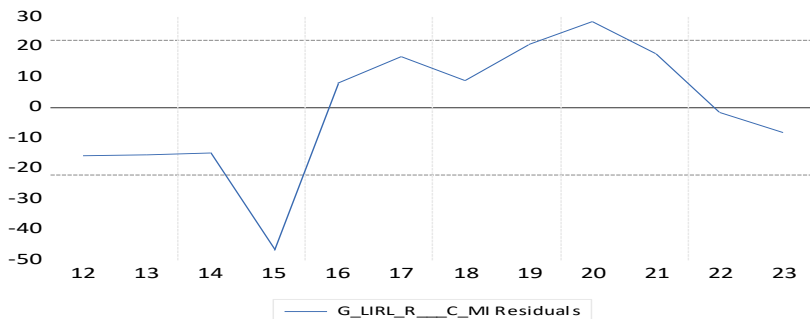
	Gəlirlər – cəmi	Əhalinin banklardakı əmanətləri
2012	190.9	5,113.40
2013	214.7	6,395.80
2014	230.0	7,188.40
2015	240.5	9,473.90
2016	257.8	7,448.70
2017	268.4	7,561.20
2018	276.0	8,375.40
2019	292.6	8,637.90
2020	291.4	8,177.90
2021	300.6	9,241.50
2022	327.6	11,743.00
2023	343.2	12,947.80

Dependent Variable: SERIES01
Method: Least Squares
Date: 11/14/24 Time: 20:03
Sample: 2012 2023
Included observations: 12

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
SERIES02	0.018497	0.003092	5.982762	0.0001
C	111.7855	27.12550	4.121049	0.0021

R-squared	0.781628	Mean dependent var	269.4792
Adjusted R-squared	0.759791	S.D. dependent var	45.28380
S.E. of regression	22.19410	Akaike info criterion	9.188542
Sum squared resid	4925.781	Schwarz criterion	9.269360
Log likelihood	-53.13125	Hannan-Quinn criter.	9.158620
F-statistic	35.79344	Durbin-Watson stat	1.985352
Prob(F-statistic)	0.000135		

Qeyd edək ki, Reqrressiya modeli aşağıdakı tənliklə təmsil oluna bilər:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X + \varepsilon$$

Burada, Y- ev təsərrüfatlarının gəliridir (Income); X - bank əməliyyatlarının həcmi və tezliyi (SPB); β_0 - sərbəst müddət (Y oxu ilə kəsişmə); β_1 - bank əməliyyatlarında baş verən dəyişikliyin gəlirə nə qədər təsir etdiyini göstərən reqressiya əmsalı; ε - digər hesablanmamış amillərin təsirini əks etdirən təsadüfi xətdir.

$$\text{Income} = 0.018497 \text{ SPB} + 111.785$$

(0.003) (27.125)

Burada, β_0 kifayət qədər kiçikdir (0,018497), bu da bank əməliyyatlarının gəlirə təsirinin mövcud olduğunu bildirə bilər. Bu, ev təsərrüfatlarının gəlirlərinə təsir edən digər amillərin də olduğunu göstərə bilər. Bu əmsal 133N P-qiyəti 0,0001-dir ki, bu da 0,05 əhəmiyyətlik səviyyəsindən xeyli azdır. Bu, əmsalın statistik əhəmiyyətli olduğunu deməyə əsas verir və bank əməliyyatları ilə gəlir arasında əlaqənin təsadüfi olmadığını iddia etmək olar. Sabit bank əməliyyatlarının səviyyəsi sıfır olduqda ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin dəyərini ifadə edir. Bu halda, bank əməliyyatları olmadıqda, ev təsərrüfatlarının gəlirləri orta hesabla 111,785 vahid təşkil edir. Bu ssenari nəzəri ola bilsə də, bank əməliyyatlarının təsiri olmadan gəlirin əsas səviyyəsi haqqında təsəvvür yaradır. Burada, P-qiyəti 0,0021-dir ki, bu da onun statistik əhəmiyyətini göstərən 0,05-dən azdır.

Bank əməliyyatlarının təsirini digər amillərin gəlirə təsiri ilə müqayisə etmək üçün elastikliyi aşağıdakı kimi müəyyən edirik:

$$E_1 = 18.497 \times \frac{8.525}{269.48} = 0.585$$

Maksimum elastiklik əmsalı $E1=0,585$ əsasında belə nəticəyə gəlirik ki, X_1 faktoru Y nəticəsinə ən çox təsir edir. Tənliyin statistik əhəmiyyəti təyinetmə əmsalı və Fisher testindən istifadə etməklə yoxlanılmışdır. Məlum olmuşdur ki, tədqiq olunan vəziyyətdə Y -də ümumi dəyişkənliyin 78,16%-i X_1 amillərinin dəyişməsi ilə izah olunur. Qoşa korrelyasiya əmsallarının matrisinə uyğun olaraq bütün əmsallar $|r|<0,7$ -dir ki, bu da amillərin multikollinearlığının olmadığını göstərir.

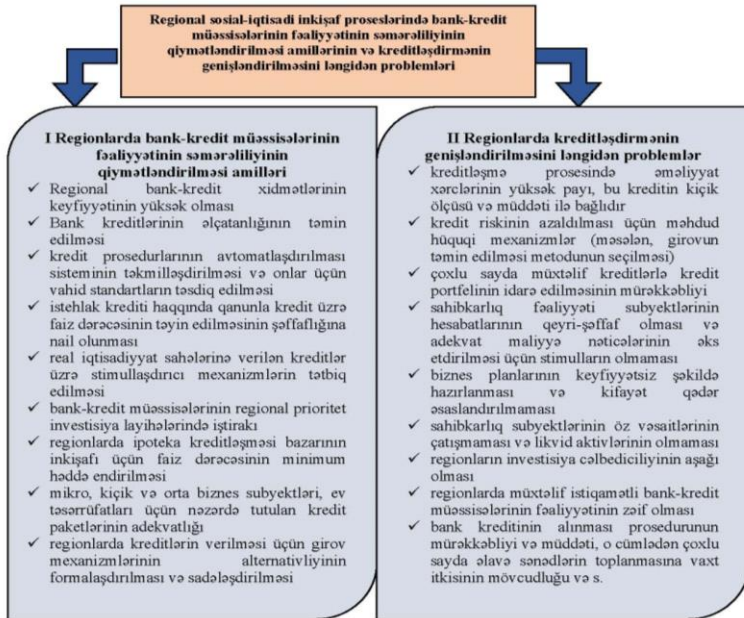
Modelin əmsalları bank fəaliyyəti ilə ev təsərrüfatlarının gəlirləri arasında müsbət əlaqənin olduğunu göstərir. Əhalinin bank fəaliyyətindən fəal şəkildə istifadə etməsi gəlirlərin bir qədər də artmasına səbəb olur. Əmsalların statistik əhəmiyyəti nəticələrin təsadüfi olmadığını və verilənlərdə real asılılığı əks etdirdiyini təsdiqləyir. Bunlarla bərabər, hesab edirik ki, regional səviyyədə bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi proseslərinin səmərəliliyinin artırılması müasir dövrdə xeyli aktualdır. Belə ki, Bıyık Qarabağ Zəfərindən sonra işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpa edilməsi və sosial-iqtisadi inkişafında bank-kredit müəssisələrinin məstəsna rolu ola bilər.

Şəkil 4-də Regional sosial-iqtisadi inkişaf proseslərində bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi amillərinin və kreditləşdirmənin genişləndirilməsini ləngidən problemlərin blok-sxemini hazırlamışıq.

Qarabapa və Cərqi Zəngəzurun dirzəldilməsinə yuqəddilən investisiyalarən həcmnin son iki ildə kəskin artıdərənə (on dəfələrlə) nəzərə alaraq, burada tez bir zamanda bank-kredit müəssisələrinin, onlarən filial və eıbələrinin yaradılmasənən reallarıdərəlməsə əsas prioritet istiqamətlərdən biri olmalıdır. Məhz bu və ya digər səbəblərə gırrə Qarabap və Cərqi Zəngəzur bılgələrinin dirzəldilməsi ızın bank-kredit müəssisələrinin inkişaf Konsepsiyasənən hazırlanmasə və reallarıdərəlməsə zəruridir.

Dissertasiya işinin **“Azərbaycanın regionlarında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi perspektivləri və istiqamətləri”** adlı üçüncü fəsildə ölkə regionlarında bank-kredit infrastrukturunun gücləndirilməsi və

bank-kredit məəssisələrinin fəaliyyətinin təkmillədirilməsi məsələləri baxəlməyö, regionlarda bank-kredit məəssisələrinin rəqəmsal texnologiyalar əsasənda fəaliyyət gəstərməsi potensialə qiymətləndirilmie, regionlarda səməərəli və əlzatan bank-kredit məəssisələri eəbəkəsinin yaradəlməsə və fəaliyyətinin təkili istiqamətləri məəyyənədirilmiedir.

Şəkil 4. Regional sosial-iqtisadi inkişaf proseslərində bank-kredit məəssisələrinin fəaliyyətinin səməərəliliyinin qiymətləndirilməsi amillərinin və kreditləşdirmənin genişləndirilməsini ləngidən problemlərin blok-sxemi

Mənbə: Məəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Regionların iqtisadiyyatının inkişafında bank-kredit infrastrukturlarının rölünü artırmaq üçün orta müddətli dıvr ызыn **bank-kredit sisteminin sabitliyinin gəcləndirilməsi konsepsiyasının hazırlanmasını** təmin etmək lazımdır. Konsepsiya maksimum sayda amillərin nəzərə alınması əsasında davamlılığın əsas strateji

istiqamətlərini üzəndə əks etdirməlidir. Bundan əlavə, iqtisadiyyatın bank-kredit sektorunun dövlət tənzimlənməsinin effektiv mexanizmini yaratmaq lazımdır. Bank-kredit sektorunda maliyyə əməliyyatlarına ciddi nəzarət, kommersiya banklarının kredit siyasətinin tənzimlənməsi, əmanətlərin sığortalanması, ciddi hesablaşma və üdəniş intizamının tətbiqi yolu ilə bank-kredit sisteminin maliyyə sabitliyi və təhlükəsizliyinin əsaslarının möhkəmləndirilməsi məqsəduyğundur.

Şəkil 5. Azərbaycan Respublikasının regionlarında səmərəli və əlverişli bank-kredit məəsisələri şəbəkəsinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi Strategiyasının əsas tərkib hissələrinin blok-sxemi

Mənbə: Məəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Regionun hərtərəfli inkişaf vəzifələrinin reallaşdırılması regional bank-kredit sektorunun fəaliyyət gətiricilərinin analitik tədqiqi və qiymətləndirilməsi, onun inkişaf tendensiyaları müəyyənləşdirilmədən mümkün deyildir⁸.

Azərbaycan Respublikasının regionlarında səmərəli və əlverişli bank-kredit məəsisələri şəbəkəsinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi Strategiyasının əsas tərkib hissələrinin blok-sxemi (bax: şəkil 5).

Şəkil 5-də qeyd olunanlardan yanaşsaq, bütün bunlar regionların sosial-iqtisadi inkişafında bank-kredit məəsisələrinin rolunun gücləndirilməsinə müəyyən təhdidlər verə bilər. Bunlarla bərabər, ölkə regionlarında bank-kredit məəsisələrinin rolunun gücləndirilməsində bir sıra tədbirlərin reallaşdırılmasını vacib hesab edirik:

1. Regionların sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək, iqtisadi fəallığı əhəmiyyətli səviyyədə artırmaq məqsədilə dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərlə yanaşı, bank-kredit məəsisələrinin kredit resurslarından maksimum səmərəli istifadə edilməsi tədbirləri və layihələrinin həyata keçirilməsi təmin edilməlidir.

2. Regionlarda kommersiya banklarının xidmət sahələrinin dəqiq müəyyən edilməsi və strateji fəaliyyət prioritetləri müəyyənləşdirilməlidir. Məsələn, kredit verilərkən onun sferası, ilk növbədə, regionun sosial-iqtisadi inkişafını müəyyən edən amillər nəzərə alınmalı, multiplikativ təsir hesablanmalıdır.

3. Regional bank-kredit məəsisələri maliyyə resursları çatışmazlığı ilə üzləşən yerli aqrar və sənaye sahələrini dəstəkləməyə, mikro, kizik və orta biznesə dəstək verməyə, o cümlədən regionda prioritet layihələrin həyata keçirilməsinə fokuslanmalıdırlar.

⁸ Кетова, И.А. Анализ и оценка показателей активности банковского сектора региона / И.А. Кетова // Деньги и кредит. – 2014. № 11, – с.48.

4. Regional bank-kredit məəsisələrində kreditlərin verilməsi ilə bağlı girov mexanizmləri maksimum sadələşdirilməli və tənzimlənməli, girov probleminin həlli üçün lizinq kreditləşməsi mexanizminin geniş tətbiqi təmin edilməli və regional bank-kredit məəsisələrinin risklərdən qorunması tədbirləri güclənməlidir və s.

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS NƏTİCƏLƏRİ

1. Dövlətin regional bank-kredit məəsisələrinin nizamnamə kapitalında iştirakı əhalinin banklara etimadının dərəcəsini artırmaqla bərabər, əmanətlərin daxil olmasını aktivləşdirər, onların resurs bazasını gücləndirər, regional bankçılıqda rəqabət səviyyəsini yüksəldə bilər. Bunun üçün regionlarda bank-kredit məəsisələrinin inkişafı üzrə qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməlidir.

2. Regionların sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək, iqtisadi fəallığı əhəmiyyətli səviyyədə artırmaq məqsədilə dövlət bədcəsindən ayrılan vəsaitlərlə yanaşı, bank-kredit müəsisələrinin kredit resurslarından maksimum səmərəli istifadə edilməsi tədbirləri və layihələrinin həyata keçirilməsi təmin edilməlidir.

3. Regionlarda kommersiya banklarının xidmət sahələrinin dəqiq məəyyən edilməsi və strateji fəaliyyət prioritetləri məəyyənləşdirilməlidir. Məsələn, kredit verilərkən onun sferası, ilk növbədə, regionun sosial-iqtisadi inkişafını məəyyən edən amillər nəzərə alınmalı, multiplikativ təsir hesablanmalıdır.

4. Regional bank-kredit məəsisələrində kreditlərin verilməsi ilə bağlı girov mexanizmləri maksimum sadələşdirilməli və tənzimlənməli, girov probleminin həlli üçün lizinq kreditləşməsi mexanizminin geniş tətbiqi təmin edilməli və regional bank-kredit məəsisələrinin risklərdən qorunması tədbirləri güclənməlidir və s.

5. Türkiyənin regionlarında bank-kredit müəsisələri iqtisadiyyatın fəaliyyət güstərməsi, əhalinin əmanətlərinin toplanması və istifadə sahələrinə bölüşdürülməsi baxımından mühüm funksiyaları yerinə yetirir. Bank-kredit məəsisələri iqtisadiyyatın inkişafı üçün zəruri və son dərəcə vacib fond axını təmin edirlər. Onlar vəsaitlərin kəşfiyyatına vasitəçilik edərkən ən çox istifadə etdikləri pul siyasəti mexanizmlərindən biri

kreditləşdirmədir. Kreditləşdirmə pul küzürmə mexanizminin əsas kanallarından birini təşkil edir. Türkiyənin regionlarında fəaliyyət göstərən İnkişaf Agentlikləri ilə bank-kredit məəsisələri arasında sıx əməkdaşlıq diqqət əəkir.

6. Qarabap və Cərqı Zəngəzurda bank-kredit məəsisələri yaradələkən, ilk uncə, nıvbətılilərə diqqət yetirilməlidir ki, onlar həmin bıldələrin dirzəldilməsinə kımək edə bilsin: 1) Qarabap və Cərqı Zəngəzur iqtisadi rayonlarənən problemlərinin həllində yerli əhalinin və sahibkarlarənən maraqlarənən nəzərə alınmasə olduqca vacibdir. Bu bıldələrdə regional layihələr təkcə bədcə vəsaiti hesabəna deyil, regional problemlərin həlli bəyn yaradələmalə olan bank-kredit məəsisələri hesabəna da reallaıudərəlmələdər.

7. ılkəmizdə regionlarən sosial-iqtisadi inkiıoafənən maksimum prioritetliyindən zəxəıo etməklə və nıvbəti onilliklərdə iıupaldan azad olunmuıo ərazilərin dirzəldilməsi layihələrinin etibarlə və alternativ maliyyə-kredit resurslarəna tələbatənən olacarpə nəzərə alınmaqla, əvvəldə təklif etdiyimiz tərkib elementləri də daxil olmaqla, “2026-2030-cu illərdə Azərbaycan Respublikasının regionlarında səmərəli və əlzatan bank-kredit məəsisələri şəbəkəsinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi Strategiyası” qəbul edilməsinə və reallaşdırılmasını məqsədəuyğun sayırıq və s.

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS NƏTİCƏLƏRİ AŞAĞIDAKI DƏRC OLUNMUŞ ELMİ ƏSƏRLƏRDƏ ÖZ ƏKSİNİ TAPMIŞDIR:

1. Bank-kredit müəsisələrinin fəaliyyətinin təşkili və gücləndirilməsinin nəzəri-metodoloji aspektləri //AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası, Bakı., İqtisadiyyat İnstitutu, – 2021. № 04, – s.142-150.
2. Azərbaycanın regionlarında bank-kredit müəsisələrində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi istiqamətləri / AR Təhsil Nazirliyi Sumqayıt Dövlət Universiteti “İnformasiya cəmiyyətində iqtisadiyyatın davamlı inkişaf problemləri” Beynəlxalq elmi konfransın materialları,

- Sumqayıt, – 16-17.12–2021-ci il, – s. 368-371.
3. Azərbaycanın regionlarında bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi yolları // – Bakı: Geostrategiya jurnalı, – 2022. № 01, – s.76-81.
 4. Regionlarda bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin təşkilinin müasir problemləri // AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası, – Bakı: İqtisadiyyat İnstitutu, – 2022. № 05, – s. 84-93.
 5. Rəqəmsal transformasiyalar şəraitində regionlarda bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi yolları /Sumqayıt Dövlət Universiteti və Yıldız Texniki Universitetinin birgə təşkilatçılığı ilə “Azərbaycan və Türkiyənin iqtisadi əməkdaşlığının strateji istiqamətləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Sumqayıt, – 26–27 may 2022-ci il, – s. 18-21.
 6. Regionlarda bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin təşkili və tənzimlənməsi yolları // İnnovasiyalı iqtisadiyyat və menecment, – Gəncə: ATU, – 2023. № 01, – s.274-280.
 7. Regionlarda bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi // – Bakı: Geostrategiya jurnalı, – 2023. № 01, – s. 154-158.
 8. Qlobal çağırışlar şəraitində regionlarda bank-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin təşkili prioritetləri / Ümummillî Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş “Dövlətlərarası iqtisadi əlaqələr: müasir çağırışlar və perspektivlər” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Sumqayıt, 25–26 may 2023-cü il, – c. 202-204.
 9. Актуальные проблемы эффективной организации банковско-кредитных предприятия в регионах //Журнал «Финансовая экономика», ВАК Россия, Москва, – 2024. № 02, –с. 118-122.
 10. Пути совершенствования банковско-кредитных предприятия в регионах Азербайджана / Материалы III Международной научно-практической конференции «Трансформация Российской науки в эпоху

информационного общества» (шифр – МТОИ), – 21 февраля 2024, – с. 34-41.

11. Важные аспекты развитие банковско-кредитных учреждений в регионах Азербайджана / Материалы XIV Международной научно-практической конференции «Устойчивое развитие общества: Новые научные подходы и исследования» (шифр – МУРО), – 16 января 2025, – с. 100-107.

Dissertasiyanın müdafiəsi 29 oktyabr 2025-ci il tarixdə saat 12:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən BFD 4.21 Birdəfəlik Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetin rəsmi internet saytında (www.unec.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 23 sentyabr 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 12.09.2025

Kağız formatı: A5

Həcm: 44341 işarə

Tiraj: 100

